

TOURISTS AND TRAVELERS IN THE TRAVELOGUES OF ZUKO DŽUMHUR

Mirzana Pašić Kodrić

University of Sarajevo, Faculty of Education, Bosnia and Herzegovina, mpkodric@pf.unsa.ba

Abstract: A special place in Zuko Džumhur's travelogues is occupied by depicting the history of the imperial worldview that is (not) inherited (seen from the travelogue perspective "today") on an ordinary tourist or traveler, where these two phenomena, tourist and traveler, differ in travelogue discourse on multiple factors. The most significant among these factors is the state of consciousness of tourists or travelers, ie. to what extent is this consciousness already (un) shaped so that it (un) continues the imperial view of the world on its own microplane. Although some authors suggest that this division into tourists and travelers in travel literature should be understood with caution and by no means only one-sidedly, in the field of travel literary criticism, the tourist would generally mean a person who, in the context of modern consumer culture, visits a place mostly on a commercial basis and passively. And that is due to one's own interest and satisfaction, as a rule physical, and less spiritual, and only then, perhaps, out of the desire to essentially expose oneself to the influence of a different environment and culture. In this context, the traveler would mean the opposite picture – an extremely curious and active person, always ready to spread his/her knowledge and who is first and foremost exposed to the influence of a different environment and culture, which is, in fact, the greatest pleasure of his/her journey. Considering that both the traveler and the tourist have a new object of vision in front of them, this work, through various literary theoretical methods, and mostly through the method of text analysis and postcolonial literary criticism, strives to specify and explain this distinction with examples from Zuko Džumhur's travelogue.

Keywords: traveler, tourist, travelogue, Zuko Džumhur

TURISTI I PUTNICI U PUTOPISIMA ZUKE DŽUMHURA

Mirzana Pašić Kodrić

Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet, Bosna i Hercegovina, mpkodric@pf.unsa.ba

Rezime: Posebno mjesto u putopisima Zuke Džumhura zauzima oslikavanje historije imperijalnog viđenja svijeta koje se (ne) nasljeđuje (gledano iz putopisne perspektive "danas") na običnog turista ili putnika, pri čemu se ove dvije pojave, turist i putnik, u putopisnom diskursu razlikuju s obzirom na više faktora. Najznačajniji među tim faktorima je stanje svijesti turista ili putnika, tj. u kojoj mjeri je ta svijest već (ne)oblikovana tako da (ne) nastavlja imperijalno viđenje svijeta na vlastitom mikroplanu. Iako pojedini autori sugeriraju da ovu podjelu na turista i putnike u putopisnoj književnosti treba shvatiti s oprezom i nikako samo jednostrano, u polju putopisne književne kritike turista bi, uglavnom, podrazumijevao osobu koja, u kontekstu savremne potrošačke kulture, obilazi neko mjesto najčešće na komercijalnoj osnovi i pasivno. I to zbog vlastitog interesa i zadovoljstva, po pravilu fizičkog, a manje duhovnog, a tek onda možda iz želje da se suštinski izloži utjecaju drugačije sredine i kulture. Putnik bi u tom kontekstu podrazumijevao obrnutu sliku – iznimno radoznanu i aktivnu osobu, uvijek i iznova spremnu da širi svoje spoznaje i koja se prije svega i nedvojbeno najprije izlaže utjecaju drugačije sredine i kulture, što je, zapravo, najveće zadovoljstvo njegovog putovanja. S obzirom na to da i putnik i turist imaju novi objekat viđenja pred sobom, ovaj rad kroz različite književnoteorijske metode, a najviše putem metode analize teksta te postkolonijalne književne kritike, teži datu distinkciju precizirati i objasniti na primjerima iz putopisa Zuke Džumhura.

Ključne riječi: putnik, turista, putopis, Zuko Džumhur

Da bi razlika između turista i putnika u putopisnom djelu Z. Džumhura bila detaljno analizirana, najprije bi trebalo pojasniti šta bi podrazumijevao turista i turizam općenito u putopisnoj literaturi, a šta putovanje i putnik, a sve u kontekstu teorije putopisa te proučavanja historije i poetike putopisa.

U popularnim, a i u mnogim akademskim prikazima, putovanje se smatra superiornim procesom u odnosu na turizam. Smatra se pokušajem zaokupljanja nepoznatim i različitim, izlaganja sebe drugim načinima života i kulturama, dok se turizam u pravilu definiira u smislu posjećivanja mjesta koja su učinjena poznatima i sličnima mjestu odakle dolazite – možda je tipičan primjer engleski doručak ili pub u kakvu mediteranskom ljetovalištu. (Crang, 2008: 67)

Iako pojedini autori sugeriraju da ovu podjelu treba shvatiti s oprezom i nikako samo jednostrano, u polju putopisne književne kritike turista bi, dakle, uglavnom, podrazumijevao osobu koja, u kontekstu savremne potrošačke kulture,

obilazi neko mjesto najčešće na komercijalnoj osnovi i pasivno, zbog vlastitog interesa i zadovoljstva, po pravilu fizičkog, a manje duhovnog, a tek onda možda iz želje da se suštinski izloži utjecaju drugačije sredine.

Imamo, dakle, hijerarhiju istraživača (koji u kartu ucrtava nepoznato), putnika (koji se susreće sa različitošću) i turiste (koji slijedi utabanu stazu i reproducira poznato). (Crang, 2008: 65)

Putnik bi u tom kontekstu podrazumijevao obrnutu sliku – dakle, iznimno radoznanu i aktivnu osobu, uvijek i iznova spremnu da širi svoje spoznaje i koja se prije svega i nedvojbeno najprije izlaže utjecaju drugačije sredine, što je, zapravo, najveće zadovoljstvo njegovog „putovanja“. U nekim putopisima, poput *The travelogue of a Moroccan ambassador to Charles II, 1690–91: the Seville MS*, putovanje putnika – pripovjedača u putopisu – uopće nužno ne podrazumijeva odlazak pripovjedača u drugu sredinu, već bliskost i želju da se drugačija kultura u formi putopisa opiše i razumije:

Nakon ovog izvanrednog putovanja može se zaključiti da putopis sadrži pripovijest o otkriću i ponovnom otkriću koje daje jedinstveni portret Španije, a koji je opremio pojedinac čija je bliskost sa zemljom u suprotnosti s činjenicom da nikada ranije nije kročio na nju. (Beck: 2015:297)

Osobito noviji putopisi često su su putopisne priče ili memoari koji, samo kroz prizmu putopisa, progovaraju o temama doma, slobode, uvjeta raseljenja, etničkoj pripadnosti i rasi, rodu i seksualnosti, itd. (usp. Cho, 2015: 59). Svakako, putopisni pripovjedači (ili likovi koji su nositelji istih viđenja i ideja) u takvim putopisima nikako nisu turisti, već putnici, poveznici i istraživači drugačijih kultura i podneblja. Zbog svega ovoga u postmoderni se konačno putopisima uspjelo prići s dozom značajnijeg uvažavanja i uvijek novih mogućnosti interpretacije, jer danas je čak moguće čitati i putopise iz univerzuma (usp. Mateo: 2016). Međutim, pošto i putnik i turist imaju „novi objekat“ viđenja pred sobom, ova distinkcija svakako bi se morala uvjetno shvatiti te precizirati.

I putnik i turist, premda na različite načine, pretvaraju krajolik i ljude koje sretnu u predmete estetskog užitka. To, mogli bismo ustvrditi, često čine vizualnim posjedovanjem. John Urry (1990) naziva to "turističkim pogledom" i sugerira da postoje dva njegova različita oblika: romantični i kolektivni. Potonji slavi zajedništvo u posjećivanju, usredotočuje se na uživanje posjetitelja u međusobnom druženju više nego na njihove aktivnosti vezane za okoliš. Prvi je pak pogled putnika, koji traži pojedinačan susret s posjećanim mjestom – pogled koji omogućuje izravan kontakt s lokalitetom. On se definira u opreci spram kolektivnoga pogleda, a time sije sjeme samouništenja. Jer kada mjesto nađu, kada postane popularno i kada ga uvedu u bedekere te niknu kiosci i štandovi, ono gubi privlačnost. (Crang, 2008: 67)

Dakle, iako različito i često slobodno shvaćena, osnovna distinkcija između turista i putnika bila bi, upravo, u kontekstu pasivnog ili aktivnog učešća u primanju informacija iz druge sredine, gdje pasivan odnos, uprkos mobilnosti, podrazumijeva zadržavanje i moguće nametanje starih, vlastitih svjetonazora drugome, a aktivan odnos njihovo stalno obogaćivanje, preispitivanje i stvaranje. Navedena distinkcija svakako bi podrazumijevala i različite motive putovanja, kao i različite odabire mjesta na koja se putuje, te u tom smislu putnika bi više zanimala mjesta koja tek valja "otkriti". To je slučaj i onda ako su takva mjesta već ranije "otkrivena", jer u njima uvijek ima nečega novog, osobito za putopisca, kojem su fikcija i fackcija uvijek isprepletene i koji putuje ne da bi samo vidio, već i da bi pisao, dok turist uvijek bira "provjerene" i već posjećene lokacije najprije s ciljem pukog vlastitog, ličnog užitka. Zuko Džumhur često, u čitavom nizu putopisa, bez obzira na njihove pojedinačne teme, propituje naznačene odnose između putnika i turista. Moglo bi se zaključiti da je spomenuta distinkcija u njegovom stvaralaštvu prisutna i kao dominantna, pri čemu Džumhur preko svojih pripovjedača gotovo uvijek humorno ironizira pojavu običnog turista u korist putnika. Najčešće to ostvaruje na način skretanja pažnje na krivi, promašeni smisao putovanja turista, utoliko prije što su njegovi pripovjedači uvijek prije svega upravo putnici, pa je i slika svijeta u Džumhurovim putopisima prvenstveno putnička, a ne turistička. Zato jeste važno upozoriti i na predstave o pojavi turista u putopisima Zuke Džumhura, koji se uvijek u njegovim putopisima javljaju kao opisani likovi u samim putopisima, a ne kao heterodijegetički ili autodijegetički pripovjedači putopisa (autodijegetički su uvijek kreirani po uzoru na samog autora – Zuku Džumhura). Likovi turista u datim putopisima mogli bi se grupirati u nekoliko tipova ili skupina, od koji su najizrazitije *turist – kolonizator* (s podskupinom *arheologa – kolonizatora*), *turist – samoorijentirani hedonist* (uz podskupinu *kulturalno nesenzibilnog hedoniste*) i *nepovjerljivi beskompromisni turist*. *Turist – kolonizator* jedan je, dakle, od posebno čestih tipova turista u Džumhurovim putopisima. Njegova ključna karakteristika jeste gotovo potpuno neprihvatanje drugih i drugačijih te utjecaja s njihove strane, kao i svojevrsno "nadmetanje" u smislu poređenja vlastite, domicilne kulture s onom s kojom se susreće na svom (turističkom) putovanju. Za ovaj tip turista, unaprijed gotovo sve vrijednosti i prvenstvo pripadaju njegovoj domicilnoj kulturi, a svako poređenje s drugom i drugačijom kulturom za njega predstavlja samo zadovoljavanje već unaprijed zadatih kolonizatorskih svjetonazora. Dakle, turist – kolonizator u putopisno-pripovjedačkom djelu Zuke Džumhura ne putuje da bi promijenio ili na bilo koji način obogatio svoje svjetonazore, već, naprotiv, on putovanjem potvrđuje vlastite stereotipe te njeguje kult vlastitosti na način kolonizatorske tradicije i nadmoći, kult u kojem je sistem svih

"vrijednosti" odveć dobro poznat, a putovanje samo prilika da se uporedi šta sve drugoj kulturi "nedostaje" i šta bi se u njoj moralo mijenjati i preuzimati iz sistema vrijednosti njegove kulture. Odnosno, ovaj tip turista na mikroplanu nastavlja kolonizatorske pohode iz prošlosti, pri čemu turist – kolonizator ne mora nužno doslovno pripadati kulturi s historijom kolonizacije, već nekada to može biti i osoba iz drugih konteksta, pa i s "naših" prostora, koji su i sami višestruko u prošlosti na ovaj ili onaj način bili također kolonizirani.

Neko uvek putuje na Istok.

Kao vojnik.

Kao turist. (Džumhur, 1991a:69)

Kao i u putopisu Charlesa Dickensa *Američke napomene za opće kretanje* (1883), jednom od značajnijih putopisa koji jasno osuđuje robovlasništvo s kojim se C. Dickens susreo na svom putu u Sjevernu Ameriku od januara do juna 1842. godine, i putopisi Z. Džumhura uključuju antirobovlasnički diskurs, o čemu vrlo upečatljivo govori autorov putopis *Sluginog sluge sluga*.

Odvajkada na Istoku i sluge imaju svoje sluge, a postoje i sluginih slugu sluge [...]. Kada neko ima slugu, on istovremeno poseduje mnogo stvari za koje bi u Evropi ili u Americi morao davati silne pare. (Džumhur, 1991b:136)

Počevši već od oksimoronskog te aliteracijom istaknutog naslova, u karakterističnom džumhurovskom kontrastno-humornom stilu, ovaj putopis oštro osuđuje pojavu savremenog robovlasništva na Istoku, tzv. "hizmečarstvo", čime skreće pažnju ne samo na pojavu stranih kolonizatora koji proizvode robovlasništvo, već i na pojavu robovlasništva unutar domicilne kulture, koja, umjesto da se suprotstavi takvom sistemu, njegov je, nažalost, aktivni saučesnik i produžetak na način tzv. "potčinjavanja svoga".

Imati slugu – znači imati na jednom mestu i u jednom komadu kuvara i sudoperu, mašinu za pranje, usisivač za prašinu, sobaricu, ventilator, nosača kabastog tereta, mašinu za mlevenje mesa, lift za smeće, mašinu za šivenje, i ako je gospodar ženomrzac, bračnog partnera, a ako je ženstven, neumornog muža. Zato se na ovim stranama niko ne ljuti što je sluga, nego što se trudi da kao sluga zaradi svog slugu i tako i on postane nečiji gospodar. (Džumhur, 1991b:136)

Uz kritiku kulture porobljavanja, demistifikacija "vlasništva kulturnog naslijeđa" u pripovjedno-putopisnom djelu Zuke Džumhura zauzima također bitno mjesto u njegovoj putopisnoj poetici. Riječ je o već spomenutoj nasilnoj migraciji, tj. krađi tuđih spomenika duhovne i materijalne kulture uz opravdanje i osnovom globalnih kolonijalnih ideologija posjedovanja teritorija i posesivnosti. U tom smislu, u putopisima Z. Džumhura moglo bi se govoriti o tematiziranju posebne podskupine turista – kolonizatora, *arheologa – kolonizatora*:

Tu bi se održavali festivali bogoslovnih horova i popovi bi se pelcovali protiv darvinizma. Možda bi nekom arheologu pošlo za rukom da i ovde nešto ukrade. (Džumhur, 1991c:75)

Džumhurov pripovjedač itekako je svjestan da je nasilno otuđivanje kulturne baštine jedan od velikih, a još uvijek neriješenih svjetskih problema, odnosno pojava koja i danas predstavlja nastavak višestoljetne kolonizatorske prakse iz prošlosti, tj. još jedan od načina savremenog potčinjavanja drugog i drugačijeg. Zato je predstava o arheologu zapravo predstava o kolonizatoru, pa je i ovdje uvijek prisutna izrazita i kritika, kao i ironija.

On je nekakav slavni arheolog koji je pošao čak na kraj sveta da otkrije kakvu nepoznatu ledinu, da je raskopa i na njoj pronađe neke porazbijane starudije koje će senzacionalno promeniti tokove svetske prošlosti. (Džumhur, 1991b:135)

Turist – samoorientirani hedonist posebno je čest tip turista u predstavama o turistima u putopisno-pripovjedačkom djelu Zuke Džumhura. Njegove osnovne karakteristike također se tiču neprihvatanja novog, stranog i drugačijeg, ali ne u smislu hijerarhijskog poređenju vlastite kulture s onom koju na putovanju upoznaje, već u smislu izražene usmjerenosti spram vlastitih užitaka, naročito fizičkih ili tjelesnih, što postaje za ovakve turista i osnovni smisao putovanja. Ovakav turist, za razliku od putnika kao onog kojeg preferira Džumhur, okrenut je, dakle, samo sebi, te nije spreman prihvatiti izazov upoznavanja čari i bogatstvo razlika koje mu iskustvo putovanja nudi.

Hotel je pun američkih nevesta i đuvegija. Nedelju provedu u maženju ili čitanju besmislenih romana. (Džumhur, 1991d:109)

Istom tipu turista, kao njegova podskupina, pripada i ona vrsta turista koja bi se mogla nazvati *turist – kulturalno nesenzibilni hedonist*. Kao i u gornjem primjeru, njega, naravno, posebno karakterizira potpuni izostanak interesa te senzibiliteta za drugu i drugačiju kulturu, za njene specifičnosti i vlastitosti, s jedne strane, te s druge strane, pomamna usmjerenost ka ličnom uživanju. Zato su Džumhurovi heteroimaži spram ovakvih turista često vrlo kritični, bez obzira na to odakle ovi turisti dolaze, a najčešće su u pitanju turisti iz "visokorazvijenih", bogatih zemalja, tj. zemalja koje su primjer savremenog (neo)imperijalizma i (neo)kolonijalizma.

Španija je inače puna Nijemaca, koji ovamo dolaze da jedu i piju jevtinije i bolje nego kod svoje kuće, da se ukusnije obuku i da se uslikaju, pa da to poslije gledaju kod svoje kuće i hvale se pred svojim

prijateljima i rođacima, ne sjećajući se često više ni sami gdje su šta vidjeli i kako se šta zove. (Džumhur, 1991e:63)

Ceo hotel miriše na bravetinu i Amerikance. Amerikanci u ovoj zemlji preduzimaju nešto veoma korisno i vrlo unosno i za sebe i za Irance. Kada se vrate s posla, ispune čitav hotel nesnosnom galamom. Ponašaju se kao da u hotelu ne vide nikog osim sebe. Kao da je ceo hotel, uključujući i moje bedno potkrovlje, samo njihov. Kao i da čitav komšiluk oko hotela pripada isključivo njima. Kao da su i sve kašike i sve činije na celom svetu jedino njihove. (Džumhur, 1991f:75)

Nepovjerljivi beskompromisni turist vjerovatno je najučestaliji tip turista koji se susreće u putopisnom djelu Z. Džumhura. Njegove su karakteristike upravo u osnovi smiješna i bespotrebna nepovjerljivost i beskompromisnost u susretu s drugom i drugačijom kulturom. Takvo što jeste predmet Džumhurovog podsmjehivanja i ironije, ali ne na način koji bi prelazio granice dobrog ukusa i mjere. Upravo tu moguće je pronaći vezu između karikatura koje često prate Džumhurove putopisne tekstove i putopisa, jer je odveć poznato da vizualni izvori pomažu u konstrukciji identiteta u putopisima kroz vizuelnu intertekstualnost (usp. Ivanič, 2015: 52).

Ono zbog čega Džumhur skreće posebnu pažnju na ovaj tip turista jeste prije svega njegova kulturalna nefleksibilnost, odnosno odsustvo sposobnosti, ali i odsustvo spremnosti da se druga i drugačija kultura upozna, pogotovo iznutra, sa svim njenim specifičnostima, i da se na taj način u potpunosti doživi i proživi stvarna čarolija putovanja.

Higijenske prilike su prilično sumnjive, tako da se plašljivim Evropljanima čini da će svakoga časa izbiti neka strašna epidemija, preneti se na sve kontinente, zavladata u čitavom svetu i proširiti se i na okolna nebeska tela. Evropljani se ovde zato većma kljukaju nekakvim pilulama, bodu injekcijama i mažu svakojakim mastima, nego što uživaju u dobrom roštilju i bostanu. (Džumhur, 1991g:47)

Džumhurov pripovjedač je, naravno, svjestan razlike između kultura i načina života u različitim dijelovima svijeta, kako to pokazuje i gornji primjer, gdje putopisni pripovjedač i sam spominje "sumnjive" higijenske prilike. Zato nastoji biti i u ovom smislu objektivan, pa humorno-ironijski kritizira prije svega pretjerani zazor od druge i drugačije kulture, odnosno načina života koji ona podrazumijeva. Taj strah koji je predmet kritike proizvod je unaprijed zadatih načela i sistema vrijednosti i življenja, a koje nepovjerljivi beskompromisni turist uvijek nosi sa sobom, bez želje da svijest o nadmoći vlastite kulture u odnosu na onu s kojom se na svom putovanju susreće ikada promijeni. Reprezentativan primjer ovih pojava jeste i Džumhurov opis prosjačenja koje nepovjerljivi beskompromisni turist teško može razumjeti.

Neupućen čistunac koji ovamo zaluta sa zapadnih strana sveta, uveren da je u njegovom vilajetu sve sređeno, izračunato, prebrojeno i predviđeno, on će ostati do kraja svog puta i isprepadan i uspaničen. Nikada neće razumeti da je i prosjačenje filozofija i nastrana mudrost Istoka. (Džumhur, 1991h:70)

Džumhurov pripovjedač ovdje nimalo slučajno govori o "neupućenom čitaocu", koji je njegov putopisni ekvivalent za u sonovi promašenog putnika poput turista o kojima Džumhur piše. Naspram ovih i ovakvih pogrešnih, predrasudnih predstava, Džumhur, pritom, upravo desterotipizira druge i drugačije kulture te afirmira njihove vlastite, autohtone vrijednosti. Takve vrijednosti Džumhur pronalazi čak i u pojavi prosjačenja, koju predstavlja ne samo kao egzistencijalni fenomen nego i kao specifičnu filozofiju života u okvirima druge i drugačije kulture, u čemu se ugleda i suptilnost pogleda u kulturu drugog i drugačijeg kod samog Džumhura.

Ali, isto tako, Džumhur insistira i na nekad teže vidljivim sličnostima između pojedinačnih kultura i načina života u različitim krajevima svijeta. Time dodatno osporava besmislene turističke stereotipe, ali i naglašava univerzalnost ideje čovjeka i čovjekovog života, u čemu jeste i prepoznatljivi Džumhurov pacifizam te humanizam.

Neće shvatiti da su ovi ubogi i siroti svuda prisutni, da na svakom koraku opominju srećne na puku slučajnost njihovog blagostanja i zdravlja, da ih urazume i pruže im priliku da darivaju i pomognu, da ublaže i priteknu. (Džumhur, 1991h:70)

Zato svako putovanje za Džumhurve putopisne pripovjedače jeste ne samo putovanje od mjesta do mjesta, već mnogo, znatno više. To je i putovanje iz kulture u kulturu, putovanje iz jednog u drugi način života, iz jedne životne filozofije u drugu, od jedne do druge mudrosti, pri čemu mudrost života Džumhur posebno rado pronalazi upravo u kulturama i životima drugih i drugačijih. Jedan od osnovnih razloga zašto putopisi se danas interpretiraju najviše kao priče, a ne puki opisi mjesta upravo je i zbog konstruisanja likova putnika ili turista u njima, te i u tome se itekako ogleda „granični“ putopisni karakter i nemogućnost konačnog definiranja putopisa kao žanra (usp. Pašić Kodrić: 2020: 1391).

Putovanja Džumhurovih pripovjedača i njihove putopisne slike, zapravo su, prvenstveno, putovanja od čovjeka do čovjeka.

Metaforički shvaćeno, putovanje je put za istinom, duhovnim mirom i besmrtnošću. Putnik koji teži beskonačnom mora se kretati u konačnom. Čovjekov život je svakako iskušenje nepoznatog i neizvjesnog pa živjeti znači, zapravo, putovati iz ograničenog i skućenog u neograničeno i mnoštveno. (Pirić, 2015: 108)

Upravo zato je putopisima Z. Džumhura imperijalni ili kolonijalni pogled na drugog i drugačijeg organski stran, kao što im je u osnovi stran i suštinski androcentrični pogled na ženu i ženski svijet, iako bi se o androcentričnom pogledu moglo (i) nešto složenije polemizirati. Sve ovo govori da je putopisno djelo Z. Džumhura riznica za mnoga istraživanja u okvirima postkolonijalne kritike, rodni studija i sl.

LITERATURA

- Beck, L. (2015). *The travelogue of a Moroccan ambassador to Charles II, 1690–91: the Seville MS*. The Journal of North African Studies, 2015 Vol. 20, No. 2, 284–302. Milton Park, UK: Taylor and Francis Group
- Cho, G. M. (2015). *Samgwangsa: A Travelogue of Kinship*, *Qualitative Inquiry*, 21(1), 59–65. Los Angeles, USA: Sage Publications
- Crang, M. (2008). *Putovanje/turizam*, u *Kulturna geografija*, Zagreb, Hrvatska: Disput
- Dickens, C. (1883). *American Notes for General Circulation*, New York, USA: John W. Lovell Company
- Džumhur, Z. (1991a). „Galija pod čeremidom“, *Nekrolog jednoj čaršiji*. Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991b). „Sluginog sluge sluga“ *Pisma iz Azije*, Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991c). „Putovanje po besmislu“, *Nekrolog jednoj čaršiji*, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991d). „Zapisi pod gorom“, *Nekrolog jednoj čaršiji*. Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991e). „Put putujem u Toledo“, *Hodoljublja*, Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991f). „Na ćilimu leti starac“, *Pisma iz Azije*. Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991g). „Palme i prangije“, *Pisma iz Azije*. Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Džumhur, Z. (1991h). „Prah, pepeo i zvezde“, *Pisma iz Azije*. Sarajevo, BiH: Oslobođenje
- Ivanić, S. (2015). *The construction of identity through visual intertextuality in a Bohemian early modern travelogue*. *Visual Communication*, 14(1) 49-72. Los Angeles, USA: Sage Publications.
- Mateo, Mario (2016). *Alien Skies: A Travelogue of the Universe*. Ann Arbor: Cognella Academic Publishing
- Pašić Kodrić, M. (2020). *TRAVELOGUE AND CONTEMPORARY INTEREST IN "BOUNDARY LITERARY GENRES"*. *Knowledge International Journal*, 38(6), 1391 - 1394.
- Pirić, A. (2015). *Mogućnosti čitanja teksta*. Mostar, BiH: IC štamparija